I

Димніші домни. І в присмерку палючім.

Доми дивніші на горі вечірній

І кавпери стоять, мов капітани,

Над естокадами зіпершись на обручі

Повітродувних труб і в рупори покірні

Скликають газ:

Цео!

Цео!

Цео!

Це образи, це одгуки, це од світання

Веде завод за води неминучі,

За дюни шлакові, де домни-дромадери

Бредуть крізь ночі, крізь кошмари мідні

В неімовірним сном загружені печери.

Гай Сергійович Шайба сміявся. Ще зроду свого він не сміявся так. Не срібні дзвоники вибігали й котилися по небу між хмар, не срібні квіти сміху засівали землю між трав — ні! — грубі крики гуркотіли з його грудей, захлинаючись, спиняючи один одного, шибаючи один одного в спину, вони виринали з його веселих грудей. Уперше зроду свого сміявся Гай Сергійович Шайба.

Гай Сергійович Шайба сотав руками, ніби намотуючи на них усе мереживо довколишнього і соняшного світу. Він викидав ногами, ніби знов скидаючи з себе довколишнє соняшне мереживо світу. Він летів уперед, виміряючи ширник просторів, в одну невимірну невмирущу мить облітав навколо світу і знов летів на тім самім місці. Гай Сергійович сміявся на руках у своєї матері.

Невідомо з чого сміявся Гай Сергійович Шайба, випинаючись і випростуючися з рук своєї матері. Бо перед ним саме стояв завод.

Через весь день працювавши, зайшов завод у вечір. Через увесь день палавши, зайшло над заводом сонце. На той час сонце ще циркулювало над Російською Імперією в її Малоросійській частині. Серед білі піскуваті баранці хмар сонце виливало з себе розплавлений чавун. Далі воно байдуже перекинулося за крейдяні гори і завод засвітився своїм світлом.

Немов троє марсіян на триногих стативах стояли три домни і коло них як п'ять круглих куль стриміли п'ятеро кавперів. Колінкуватий удав газочисних труб сповивав тіло доменного цеху. Три градирні, мов жирні черниці, крапали слізьми в содові озера під собою.

Увесь же завод був, як ялина. Кругом горіли свічі. Безліччю вогнів горів невикористаний газ — це були свічі. Під темною брамою заводу виходили сумні, чорні, закурені, задимлені люди. Смішного не було нічого — і все ж таки Гай Сергійович реготався, як ніколи в своїм короткім житті.

Навпаки мати його плакала. Бо Сергія Шайбу мали одвести на станцію двоє жандарів. Жандарі — це люди в синіх мундирах з білими шнурками, в блискучих шеврових чоботях, добре виголені й чистенькі. Жандарі настирно закликали Сергія Шайбу прогулятись на станцію — а зі станції в Сибір. Сергій же Шайба дуже не хотів розлучатися з молодою жінкою і з симпатичним Гаєм Сергійовичем Шайбою. Гаєві Сергійовичу Шайбі здавалося, що блискучі сині жандарі дуже смішно граються із Сергієм Шайбою, сіпаючи його за руки, зв'язуючи добрим англійським поясом. Отже він роззявив рота і сміявсь так, як з роду свого ще не сміявся. Найбільше його смішила невідповідність між зусиллями жандарів і стремлениям Сергія Шайби. Вони сіпали його назад, а він рвався наперед, ніби силкуючись узяти Гая Сергійовича на руки — а після цього він мав клацати пальцями і всякою іншою манірою постачати Гаєві Сергійовичу інтелектуальну розвагу.

Нарешті жандарі сіпнули Сергія Шайбу так, що товариш Сергій Шайба упав на спину. Це вже було так смішно, що не можна цього собі уявити не бачивши. Гай Сергійович зовсім захлинався від сміху. Руками, ногами, головою, всім пружним розкішним тільцем він летів до батька, що так прекрасно смішив його і сміявся, сміявся, сміявся.

II

І раптом свист несамовитий.

В смертельнім цеху труби клепані тремтять — реве залізо.

Рве хуга ферми,

Сопла дико виють,

Гудуть залізні ферми естокад,

І на пісочок у дитячі ферми

Кошмарний хобот обережно лізе.

— То молочком чавунним напуває

Зпітніла домна свої любі діти.

Сопе й парує

Черево таємне.

Ще повне плоду, і не спочиває

Бездомна мати ще дітей родити.

У легку мжичку Гай Сергійович Шайба ішов поважний і замислений. У жмені він добре мав царську копійку і лініями життя, смерти й щастя відчував на копійці орла і кінного дядю з дрюком, который дядя з невідомих причин звався рештою. На ту царську копійку мама радила його купити дві царські цукерки — коли почистити таку цукерку від паперу, вона скидалася на канатну вагонетку — тільки замість крейди в ній було павидло — солодкиий дьоготь цукеркової вагонетки.

Гай Сергійович Шайба свої плекав думки щодо царської копійки. Влучно кинута об стіну коксового цеху, ця копійка могла породити другу копійку — або ж загинути сама в цупких лапах Крони.

З погляду Гая Сергійовича Шайби, так само, як і з погляду інших, його віку пролетарів, Кронь, син майстра, був герой. Передо всім, Кронь був на голову, на велику незграбну банькувату голову, вищий вид інших. Він був старший віком і батько його був старший рангом. Його батько був дослужився до майстра силою хитрої механіки, яка звалася на заводі — бути за нічного сторожа. Кронів батько, прагнучи командних гір в індустрії, оженився з дівчиною, що викликала естетичне почуття в головного інженера. Могутній порив до краси зблизив серце

інженера і Кроневого батька — Кронів батько став майстром нічної зміни для невідповідальних робіт і заслужив на назву "нічного сторожа". Вночі майстер Кронь не бував удома, з чим охоче мирився його друг інженер.

Отже син майстра Кронь був герой. Він вищого був походження, був вищий на зріст, був дужчий і мав багато копійок. Окрім того, він мав чимало монет на дві, три й п'ять копійок, як і належиться сливе дорослій людині. Син майстра Кронь був сливе доросла людина. Подекуди він замикався сам у кльозеті і за півгодини виходив звідти з ще товаришами, з ще червонішими губами і з розпаленими, заспаними очима.

Але найбільше дивувало інших, тої ж епохи пролетарів, те, що Кронь завжди вигравав. Він міг програти вісім, десять, одинадцять копійок, але наприкінці все одно, вигравав усі гроші назад і забирав при цьому чимало прибутку.

Це саме і обмірковував Гай Сергійович Шайба, затискуючи в руці царську копійку на дві царські цукерки ринковою вартістю. Шахрувати не було як — суворі вікодавні правила гри не давали ніякої змоги шахрувати. І все ж таки, ні разу не було, щоб Кронь, кінець-кінцем, програв.

У цей день Гай Сергійович Шайба уперше встановив, що дрібний капітал безсилий боротися з великим капіталом. Не карбованець народжується з копійок, вирішив він, а карбованець ковтає копійки. Економічна боротьба між карбованцем І копійкою — нерівна боротьба. Чи є яка-небудь боротьба окремо економічної? подумав Гай Сергійович Шайба і підійшов до кутка коксового цеху — а там уже дзвеніли копійки об стіну.

Уже бій ущухав. На розтуленій долоні Кронь уже мав цілу конічну купу пролетарських копійок. У цю саму мить хтось з товаришів програв останню копійку.— "Клади сюди", скомандував Кронь і остання копійка

зникла в горі акумуляції капіталу. Гай Сергійович Шайба болюче відчував у своїй руці лініями життя, смерти і щастя мідний еквівалент двох царських цукерок. Він розтулив долоню. Дзень! — мала полетіти копійка і розчинитися в Кроневім багатстві.

Але копійка не полетіла. Гай Сергійович Шайба одійшов од стінки і акуратно поклав копійку на витягнуту Кроневу долоню. Кронь остовпів, а Гай Сергійович Шайба звернувся до товаришів з короткою промовою.

"Товариші,— сказав Гай Сергійович Шайба.— Для чого боротися економічно. Все одно його карбованці з'їдять мою копійку. Спробуємо боротися інакше. Пролетарі всіх країн, єднайтеся".

Гай Сергійович Шайба розмахнувся і вдарив знизу по Кроневій руці. Вгору бризнув фонтан копійок і вони розсипались у коксовому штибі. Бій був довший, ніж на те сподівався Кронь. Від першого ж штурхана Гай Сергійович Шайба одлетів до стінки і притулився до неї спиною.

Попереду в нього над усе панувало вражіння, ніби ввесь Кронь обріс болючими кістками зібганих кулаків. Ніби він, Гай Сергійович Шайба, голіруч мусів бити вугілля, що засипають у коксову піч. Кронь був як дредновт — усе м'яке і живе десь сховалося, наче його не було. Довгими залізними вдарами Кронь націляв між Гаєві ребра і Гай ледве управлявся підставляти руки.

Надзвичайні райдужні потойбічні ляндшафти побачив Гай Сергійович Шайба. З чорної оксамитної темряви викатилось зелене світозоре мерехтливе гасло, ніби молоде листя всіх весен всесвіту опливлося, споїлося в одній щасливій кулі. Але щастя було недовго і куля розлетілася на мільярд зелених зернин,— а темрява з чорної зробилася оксамитно-фіалковою. Зелені зерна зникли і оксамитофіялкова хмара набрякла фіолетовими берегами. Вона надималася чимраз дужче і крізь неї просвічував захід сонця. Жовтогаряче проміння пропалило хмару і Гай побачив свято соняшного

западу. Це була така рубінова оркестра кармінів, краплаків, оранжових охр, киноварів і пурпурів, що око не могло витримати її і осліпло.

У ту ж мить Гай Сергійович Шайба забув про око. Тепер йому здавалося, що обличчя йому тихо опустилося в миску з теплою, теплою водою. Напруження губ і зубів ураз розпустилося в заспокойливому теплому морі. Море пливло по лицю, по шиї і втішно охолоджувало гарячу сорочку. Це другий Кронів удар розкраяв йому стиснуті губи,

З глибокою щирістю і серйозністю, з розміреною спокійною увагою Гай Сергійович Шайба опустив непотрібні руки. Переможний Кронь насунув на нього, добираючи місця, щоб завдати останнього удару. Він бовванів величезний і розкарячений, немов огидний допотопний рак, затуляючи Гаєві завод. Коротким ударом, вклавши в нього всю свою любов і майстерність, Гай Сергійович Шайба влучив ногою Кроневі в те місце, за яке Кронь мав звичку триматися руками. На хвилинку Кронь застиг, потім хитнувся і впав навзнак, одкриваючи перд Гаєм коксовий цех.

Вражене око й досі коливалось по зеленозолотих океанах, уперше побачених у недовгім житті. Але й видюще око вперше в недовгім житті побачило коксовий цех,

Як гренадери на наївній лубковій картині витяглась у диму, вогні й крові батерія коксових печей. Як арматний ґніт над одною горіла свіча і от вона поволі звелася в гору і одкрила вогненне серце коксового ґренадера. Палаючи серце нахилилося вперед і розпукло по середині, як жахлива рубана рана. Хитнувся споєнь і вогонь почав падати вниз. Колосальними коцюбами двоє вигрибали кокс і дві жінки з шлянґ, поливали його сльозами. Хмарами радився дим і сповивав мовчазний шерег ще цілих гренадерів. Сичала вода в огні, нагорі горіла свіча. Шкварчав, загасав і чорнішав кокс коло самих ніг відважних жінок, що воювали з коксом, бо чоловіки воювали з німцями. Була війна і коло коксового цеху виріс новий, бензольний завод.

Великий інженер, знаменитий професор, патріотичний учений будував цей завод, щоб христолюбне воїнство білого царя могло стріляти в німців набоями не згіршими від німецьких. На той завод нікого не пускали. І тепер на варті перед ним стояв дядя з широкою бородою і з хрестом на кашкеті, а з дядею балакав якийсь чоловік. Цей чоловік повернувся до місця орлянки і глянув на нього орлячим оком.

Гай Сергійович Шайба знов повернувся на землю. На купі металоблискуватого коксу, немов убитий шуліка лежав Кронь — навколо метушилися хлопці, збираючи монету.

З великою серйозністю й деякими жалем Гай Сергійович Шайба споглядав бойовище. Йому не шкода було Кроня і йому не смішна була ефектна поза Кроневого тіла, але творчою хлоп'ячою душею своєю він не полюбляв деструкції. Ненависть не ночувала ще ні одної ночі в його душі. Він стояв серйозний і замислений. Зненацька йому здалося, що Кронь ожив і знов бовванів перед ним немов огидний допотопний рак, куди більший, куди дужчий, старіший, куди п'яніший Кронь Гай Сергійович Шайба хотів звести руки, щоб ще раз подолати Кроня — і не міг, Руки йому стягав добрий англійський ремінь. Перед ним стояв батько Кронь, "нічний сторож", друг естетного інженера. Хлопці розлетілись, мов липове клиння в столярнім цехові, а Кронь — син уже звівся на ноги і націляв здоровенним шматком коксу в ціле око Гая Сергійовича Шайби. Кронь батько обома руками тримав пояса навколо невеликого тіла Гая Сергійовича Шайби. Він зробив останнє одчайне зусилля, щоб визволитись і застиг. На лиці йому мимоволі, помалу розливалася усмішка.

Його вразила колосальна, монструозна невідповідність між його силою й силами його ворогів. Це було наче хтось пускав у хід увес ливарний цех, щоб одлити одного ґудзика для інженерових штанів, ґудзика, що загинув в естетичному екстазі, це було, наче мартен загружали новими плугами, букерами, снопов'язалками і сівалками для того, щоб одлити сталеву англійську шпильку замість того таки в естетному екстазі загиблого ґудзика. Гай Сергійович Шайба відчув, що

кумеднішої ситуації він за недовгого свого життя ще не управився спостерігати.

Затулина на коксовій печі затулилась і піч змокла і змовкла. Навпаки, рот Гая Сергійовича Шайби розтягся до самих вух — розкрився як діяфраґма і утопив Кронів, безнольний цех і ті, що навколо стояли, ляндшафти, в мужньому здоровому сміхові.

III

Ах, життя моє дороге,

Хто мені дав тебе, тепле й сильне?

Бігти берегом, бігти геть,

Бігти блискучою вогкою рінню.

Занести руку з-за хмар,

Занести за небесну спину.

Розмах. В удар

Тіло, голову, душу вкинути.

Ах, життя моє кругле, як м'яч,

Пружне й палюче, як любов.

Падай. Злітай. Смійся. Плач.

Цілуй дужче, знов і знов.

До кінця цілуй. До зубів,

До холодного цілуй поту.

Так ніхто тебе не любив

Не пив слину з крепкого рота.

Ах, життя моє, кругле, як м'яч,

Ти з яких зірвалось шківів?

Души мене. Кров'ю моєю пияч.

Так ніхто тебе не любив.

Коли інші комуністи одступили з червоною армією, Гай Сергійович Шайба зостався в заводі — до скорого побачення.

Другого дня потяглися дорогою підводи. Бурі сумні мужики везли закурених салдатів — навхрест кашкета в них була біла стрічка; це й були денікінці. Вони були стомлені, ввічливі й просили молока — за молоко вони не платили. З ними було багато офіцерів — офіцери були стомлені, злі й вимагали м'яса — і за м'ясо вони не платили.

Третього ж дня виявилося, що всі вони куроцапи.

Кожен салдат виходив з кватирі діставати курку — й діставав. Вони ж були яйцехвати — кожен салдат увечорі збивав собі гоголь-моголь, Вони ж були вошопруди — кожен салдат увечорі скидав штани й бив нужу.

Гай Сергійович Шайба — до скорого побачення — працював коло другої домни за каталя. Він навалював повну козу руди — це було п'ятдесят два пуди — й котив козу до домни. Була станція — децимальна вага. Коза котилася по чавунних плитах. Подекуди Гай Сергійович Шайба вибирався на естокаду й допомагав викидати руду з вагонів. З естокади він оглядав денікінські панцерники й оцінював денікінські позиції. Він заранше складав плян повстання.

Після роботи Гай Сергійович Шайба приходив додому й скидав сорочку. Поки він на дворі мив своє залізне тіло з цинкованого тазу, мати різала хліб. Гай Сергійович Шайба сполискував цинкований таз чистою водою і ніс у хату. Поки він обтирався, мати насипала йому в той самий таз кулішу і Гай Сергійович Шайба задумливо виїдав повний таз.

Потім він одягав чисту сорочку, штани з кльошем і підперізувався добрим ременем. Закурював цигарку і легкою елегантною ходою йшов до Тасі.

Як Гай Сергійович Шайба був найкращий хлопець, так Тася була найкраша дівчина. Вони були як передпара в балеті, як дві найкращі книги в бібліотеці, як соняшний день і зоряна ніч.

Розмаїтоколірні мільйони легенд написано в книгах про кохання і всі ті легенди в належний час і в нормальному порядкові пережив Гай Сергійович Шайба. Він спиняв свій погляд на весняних хмарах і це не здавалось йому недоцільним марнуванням дорогоцінного часу. Він читав з Тасею Енгельса — і це здавалося йому пропагандою марксизму. Він показував Тасі, як він може котити дві кози одразу — і це вони розглядали як фізкультурну вправу. Він юдив гуляти по третій пеперечній вулиці і випадково стрівав Тасю — а після цього зовсім природно було, що вони йшли гуляти вдвох. Потім з математичною точністю було встановлено, що вони створені один для одного в цілому світі. Далі з'ясувалося, що хмари, Енгельс і кози стали нецікаві, і хмари, і Енгельс, і кози в колосальному розмірі знайшлися в їхніх тілах, а крім

того, в тих тілах одкрилися зовсім небувалі поняття, краєвиди, нові слова, філософські обрії, поперечні вулиці і фізкультурні вправи.

Тепер Гай Сергійович Шайба ішов дуже замислений. Післязавтра мало бути повстання і він тепер ходив з Тасею, щоб не викликати до себе підозри. Він так замислився, що й не побачив по той бік елегантного гусарського корнета в синьому доломані з жовтим шитвом і в червоних бриджах. Зате ж корнета побачила Тася і зовсім трошки, непомітно сама для себе, скосила очі потойбіч вулиці життя. Довівши Тасю до садка Гай Сергійович Шайба спішно попроїдав її — завтра вони не побачаться — хібащо позавтра ввечорі — і хай іде додому. Гай Сергійович Шайба оглянувсь навколо і зник у кущах жовтої акації. Зникнувши з очей, Гай Сергійович Шайба згадав, що не розповів їй, як часто вони бачитимуться за скілька днів, як вони житимуть просто вкупі. Це можна, звичайно, розповісти й потім, але слід розповідати одразу — така любові — не рушиться від вулканового вибуху — але завалюється від малої шпаринки.

О! Вранці, коли Гай Сергійович Шайба, через усю ніч радившися з товаришами, ішов на роботу, він побачив: Тася балакала з якимсь корнетом — і це був Кронь.

О! Звичайно, Гай Сергійович Шайба не міг мати заздрощів — Кронь не був того вартий. Він міг би, взявши по Кроневі в кожну руку навчати ще десяток Кронів політичної економії, фізики, хемії й механіки. Йому довелося б довго стукати Кроневою головою об Кроневу голову, щоб забити в ті голови основні підвалини наукового світорозуміння. Щождо синього доломану і червоних штанів, то ця красива картина обтягла фізичні дані, на які жаль було дивитись Гаєві Сергійовичу Шайбі. Тася — можна за це ручитися — одною рукою управилася б задушити ці фізичні дані.

Гай Сергійович Шайба катав по чавунній підлозі руду і мало не всміхався, але не настав ще час усміхатися. Бо коли Гай Сергійович Шайба повісив бляху на цвяшок, до нього підійшов старий Кронь,

"нічний сторож" і покликав його в контору. У конторі було порожньо і товариші всі вже повиходили з заводу — сутеніло — і в контору ввійшов корнет Кронь з чотирма салдатами. Сутеніло, і корнет Кронь повів Гая Сергійовича під стінку повітродувки розстрілювати — завтра мало бути повстання — це з'ясував корнет Кронь з допомогою "нічного сторожа", старого Кроля.

Коло першого кавпера Гай Сергійович Шайба, що Йшов попереду всіх, обміркував, як можна втекти у лісі газоочисних труб і кавперів. Отже він зігнувся — і в ту ж мить старий Кронь оперезав його поверх рук ременем. Салдатські руки підхопили ремінь і затягли його на спині Гая Сергійовича Шайби.

Як пахне газок! Як шерестить під ногами кокс! І дикучий несамовитий свист запав у вуха, як ватою прочищаючи слух, лоскочучи тіло, зашиваючись під шкуру — випуск чавуна. Чавун! Чавун!

Гай Сергійович Шайба зрозумів, що він помре як майстер ливарного цеху, старий майстер вагранник. Був голод і робітники одливали сковороди, чавунки, робили запалки й міняли на хліб. Але він, старий майстер, щодня, ні на мить не спізнившися, приходив у цех, роздивлявся на чавунні цурпалки і командував коло вагранки. Він був знаменитий майстер — це про нього зложилась легенда з одливкою. Ще давно перед війною, його звільнили з заводу за неблагонадійність. Цех став, одливка не виходила. Інженери, майстрі і директор прийшли в цех і наглядали за формами, за чавуном, за температурою, за шихтою. Одна одливка за другою провалювалась. Цех став — і на завтра знову з уклонами й чемними словами покликали майстра.

Крізь дикучий несамовитий свист громадянської війни, через голод і холод старий майстер стояв над вагранкою. Кінець кінцем, жінка його не стерпіла і стала віддаватись салдатам за мірку картоплі. Але старий майстер не знав і не хотів знати про це. Щоранку він приходив у цех, роздивлявся цурпалки чавуну, бракував, визначав шиїту і командував над вагранкою.

І от, одного дня випало так, що в цехові ніхто не схотів робити. Він сам вибрав чавун, загрузив шихту І став угорі над вічком. Коли ж чавун був готовий" він кинувся вниз у вогненне молоко.

Недовго стояли робітники, як закостеніли. Треба було поховати старого майстра. Вони зробили з дощок і глини форму людського тіла, підвели ківш, узяли чавун і одлили чавунного майстра. Коли прохололо чавунне тіло, вони одвезли його на цвинтарі поставили на могилі.

— Гай Сергійович Шайба отямивсь кріз дикучий несамовитий свист, коли випускали чавун. Свист умер, а він усе ще був живий.

— По краснозадому Мерзавцу па-аль...

Десь, з-поза далеких меж газового запаху і шересту коксового, зародився голос Кроня. Високі тополі за заводським муром вросли в огненне вікно неба. Голос Кронів умер, а Гай Сергійович Шайба все ще був живий. Завтра має бути повстання, а він через химерний, ідіотський випадок має умерти сьогодні. Невідповідність була така разюча, така неймовірна, що Гай Сергійович Шайба не витримав. Він стиха засміявся, стоячи коло стіни повітродувки. Було поночі — хто сміє сміятись — схопився Кронь і кинувся повертати до себе салдатів, вдивляючись їм у зуби. Але їм зуби не сміялись, а цокотіли— од свічок ходором ходили колосальні тіні по землі,

— По краснозадому мерзавцу па-аль... затремтів Кронів голос, Салдати повернулися до стінки. Пахло газом і шерестів кокс під чобітьми. Коло стінки вже нікого не було.

IV

Ось іду по рейці і хитаюсь,

Чи дійду до краю чи впаду.

Ліс ліворуч, мов зелений заєць,

Задивився на мою ходу.

Скільки днів любилося з ночами,

Пропадало вранці у вікні.

Скільки птиць летіло над полями,

Не верталося до мене уві сні.

Десь далеко одинокий коник

Пісню травам і лісам згадав,

Наче гасне дерев'яний дзвоник,

Наче спить і падає вода.

Я іду по рейці і хитаюсь,

Чи дійду до віку, чи впаду.

Ліс спинився. Ліс, мов зелений заєць,

Задивився на мою ходу.

Гай Сергійович Шайба сидів на коні. Це було теж любиме тіло — бачкувате, гаряче і послушливе, Варт було трохи стиснути його ногами і воно бралося гойдати ритмічно Гая Сергійовича Шайбу. Варт було трохи натягти вуздечку — і тіло починало капризно вигравати дрібним вимахом. Варт було вколоти тіло і воно одривалось од землі й летіло над

шляхом,— а земля робилася морем і бралася хвилями — долів! горів! долів! горів! — перекочувались, вандрували хвилі.

Напередодні, наступаючи з великою помпезністю, з кіннотою, гарматою й піхотою, денікінці вибили роту Гая Сергійовича Шайби зі станції Конотоп. Власне, Гай Сергійович Шайба був би тримався на шляху за тополями коло станції — проти кінноти, гармати й піхоти, коли б з панцерника не влучили в лівий фланг стрілецької лінії й не положили б одинадцять рядком у рівчачку над шляхом. Гай Сергійович Шайба одступив, а денікінські гусари ринулися на одинадцять мертвих і постягали з них сорочки, пояси й чоботи.

Коли стемніло, Гай Сергійович Шайба взяв з собою агітпроп а і вони поїхали вдвох у роз'їзд. Агітпроп у Гая Сергійовича Шайби був з акторів і дрейфив. Обіруч чорної дороги росли темні декорації кущів — просто попереду на переїзді була денікінська застава. У кущах щось шаруділо — вітер наввипередки з зайцями — і агітпроп остаточно ліг у дрейф. Він почав агітувати й пропагувати ідею, що далі їхати нема для чого, "Підождіть тут",— сказав Гай Сергійович Шайба,— друже Аркадію, не говоріть так красиво, вас ніхто не чує". Агітпроп став, а Гай Сергійович Шайба поїхав далі. І от, він почув тихий виплеск копит по дорозі — той виплеск голоснішав, але віддалявся, частішав, але тікав геть. То агітпроп, не перенісши темних кущів при дорозі, гальопом подався додому. Та не було тихо — інші копита сплеснули попереду — вони тихішали, але наближалися, рідшали, але були на голос від нього, "Канова полка? — кричав тенорок — немужній, прокурений, пропитий, авторитетний, переляканий тенорок. Гай Сергійович Шайба не відповідав і їхав поволі вперед. У прокатнім цехові було куди небезпечніше — треба було стрибати між смертельних штаб, що вистрибували як блискавки з допель-дуо, снувались коло ніг, зоставляли півсантиметра безпечного місця. Денікінці почали стріляти — вночі, з коней. Це було вже зовсім смішно. Може статися, що Гай Сергійович Шайба стиха розсміявся вночі, бо після німої хвилини денікінці повернулися й кони подались назад.

За півгодини Гай Сергійович Шайба, уникаючи застав, як штаб, смуг і кутніх штанг, провів роту на станцію Конотоп і з-поза станції, з тилу, почав стріляти. Ніякого вночі бою не було — не було ніякої небезпеки; куроцапи, яйцехвати і мордобої світ-за-очі тікали через ріллю, через соняшники, через кущі, сіяли рушниці, погони й кокарди, а вранці Гай Сергійович Шайба вже наступав на ніх зі станції Конотоп обаполи залізничної колії. З лівого флангу, де були кущі, Гай Сергійович Шайба вивів свою кінноту верхи — це був агітпроп і ще скілька душ на конях, забраних у станції,— од кущів праворуч лежала його стрілецька лінія. Сам він виїхав трохи за кущі й став. З шанобливої обережної дистанції стріляли денікінці.

Ясний теплий день. З гаю в міжвогневій зоні вихопився вовк і побіг удовж стрілецько! лінії. Наляканий розмаїтими громами серед ясного дня, сірий чухрав, підібгавши хвоста, просто на станцію. Гай Сергійович Шайба мало не вискочив із стремен — бий, хлопці, вовка,— і мовчазна лінія, запалена мисливським шалом затріскотіла навперейми аж до кінця по той бік колії.

Ясний, світлий день! Як хилило сонце на сон! Як скліпував теплий вітер вії. Як перед заплющеними очима маршували незчисленні неспані ночі, сипалися темні села — в селах було сіно, був хліб, було молоко — не було тільки сну. Варт було сісти до столу й покласти на руки голову, як прокидались воші. Вошей було стільки, скільки є на світі секунд — одні швидкі й яскравіші, другі ситі й сонниві.

Ночі, ночі й ночі. Ночі повні нужі — ні спати, ні бити нужу. Незліченні села, що простяглись аж туди, до заводу. На заводі зараз яйцехвати уже вивозили варстати, псували мартени, забирали електромотори. Незліченні, безсонні, по вінця повні нужею й думками, села.

Гай Сергійович Шайба розплющив очі. Просто перед ним у соняшниках двигонило якесь невелике повісмо людей. Агітпроп і інша кавалерія позлазили з коней і щось гукали до нього, Гая Сергійовича Шайби.

Гай Сергійович Шайба глибоко зідхнула, розстібнув штани й узявся бити вошей, Насамперед, він вигріб їх кілька жмень і висипав долі. Потім він почав нищити їх поодинці. З лютою ненавистю він душив темні безсонні ночі, силкуючись почути між пальцями соковите чвакання ворогів. Але нічого не було чути — пролинула блискавична черга вистрілів і перед ногами коня вприснуло п'ять фонтанів куряви. Гай Сергійович Шайба подивився перед собою в соняшники. Десь із правої руки, ярком, денікінці підвезли кулемета, випустили по ньому чергу і кулемет застрайкував.

Це вже скидалося на дротовий варстат прокатного цеху. З-під дротових вальців мало хто виходив на пенсію цілий — дріт перепалював ноги і перетикав тіло з кулеметною швидкістю. Варт було йому засотатись і запутатись на одну сьому частину секунди, як уже з цеху виносили майбутнього шарманщика, або ж продавця газет та журналів. Гай Сергійович Шайба колись стояв біля останнього варстату перед мотовилом, де дріт пролітав сім метрів на секунду. Дріт затуплявся навколо нього, коли він саме успів схопитися за штангу й підлетіти вгору, а вогненне коло закрутилося гадюкою долі.

Отже Гай Сергійович Шайба поважав кулемет. Шрапнель, ударні й рушниці, він вважав за театральну стрілянину для слабонервких, але кулемет у компетентних руках — машина ділова. Гай Сергійович Шайба з деякою поспішністю упорядкував штани. Бризнула в кур друга черга з кулемета і він знову застопорив. Бризнула третя черга уже в порожнє місце — понад кущами вів свого коня Гай Сергійович Шайба І кінь шкультигав на праву передню. Кожен конів крок крапав кров'ю. "Давай сюди кулемета — інтелігенти, не управляються коло свого — мало каши їли,— і Гай Сергійович Шайба за дві хвилини скосив соняшники, кулемета й добровільних реставраторів російської імперії.

У цей ясний, теплий день денікінців покотили на південь. З хутора Михайлівського прийшли ешельони латишів. Червоне козацтво доскочило вже до самого Харкова, Гай Сергійович Шайба підійшов до соняшників і знайшов одного живого. Немужній, пропитий, прокурений,

авторитетний, переляканий тенорок просив жити. Це був поручик Кронь, виплід естетичних поривань головного інженера. "Візьміть його, — можете позабирати речі, тільки англійський пояс мені, на спомин — але... щоб був живий— він мені ще придасться для вияснення на заводі". Надвечір стих і теплий вітер — над станцією сіявся дощик — і Гай Сергійович Шайба спав, поклавши руки на стіл, а голову на руки.

Незчисленні пережиті села, темні хати, що їх ніколи більше не побачиш, журавлі над криницями, сховані кури співають на горищі. Незчисленні ночі крізь села, нужа без кінця і краю — і от станція. Покотом сплять червоні салдати, агітпроп лежить на столі і вгруз носом у каламар — з кожним сопом з каламаря фонтаном присне чорнило — воші перебито, розчавлено з тріском, як вистріли,— і Гай Сергійович спав, поклавши голову на руки.

V

Ах, згляньтеся, благатимете ви

І поцілуєте бійцям запилені халяви,

І кульбаба гойдатиме в траві

Без голови стебло — укошене в отаві.

Ах, згляньтеся, О, жаль! О, жаль! О, жаль!

Все віддамо — лиш подаруйте волю!

— Ю бет ай шел! — погодиться коваль

І розстріляє вас на голфовому полі.

З машинами ж управимось самі,

Самі зробили — самі пустимо у хід

— Машини радо вас послухають, і ми

Новий обточимо і вишліфуєм світ.

Гай Сергійович Шайба підвів голову зі схрещених рук і глянув перед собою. Величезне море стола, немов парусами усіяне було паперами. Це були малі торговельні бриги з замовленням на залізні штаби, поштові фрегати з негайними наказами, корвети з воєнізаційними намірами, театральні баржи, загружен! мандрівними трупами, рибальські шхуни з оселедцями й судаками в маринаді для робітничої кооперації — це була неоглядна фльота паперових парусів, що припливла в порт завкомівського стола, над яким високо маячив Гай Сергійович Шайба.

Ще було півтемно, але вже набилося людей. Майстер другої домни зарізав шихту — в коксі процент попільности — в збірному цехові монтер Іллін пустив англійський стругальний варстат — спеціяльна комісія з спеціалістів дурно два місяці проїдалася коло того варстату — дайте мені довідку, що працював слюсарем другого розряду! — як живеш, Шайбо? Приходь сьогодні, буде що й до чого! — Котись, Гришко, не заважай, а то викину під три чорти за вікно — в третій годині повертається культбригада з села, щоб була трибуна— оркестра,— щоб сповістили по цехах — мітинг — там же щоб доповідач про папу римського,— як не буде трибуни за чверть на третю... словом, щоб, баста — літучу нараду про культкерівництво в електричному цехові — сідайте, браття, і нате вам десять хвилин — вигрібай факти — хто говорить — голова робкоопу? — Шайба! — коли ти будеш годувати робочих шрапнеллю і возити хліб на м'ясних підводах, я тобі розкажу в деталях, куди ти завтра поїдеш і яким поїздом,— Убиральниця Кроніха Олена прохає заплатити за надурочні — виплатити,— твого чоловіка й

сина я розстріляв тут на заводі — але ти, бабо, робітниця, і працюєш чесно.

О! У механічному, у револьверному варстаті знайшли шабер між шестернями — братця, обміркуйте культкерівництво в електричному без мене — ша, козацтво, зараз повернуся — на кого думаєте: — ні це не він — стривай, кого позавчора викинули по розкуркуленню — це той Юда хотів змолоти револьверний — він сам себе змолов у кашу — нехай хоч зараз вішається — хто перший побачив шабер? — поклич його сюди — стій, це що, як ти ріжеш, чи тобі повилазило — таблиця в тебе є? — про справу з шабером сьогодні вночі в пів до дванадцятого нарада — щоб був директор і громадяни інженери,— здоров, Іллін, вітаю тебе з стругальним, ти художник, но про тебе ніхто не знатиме, ніхто не влаштує виставку того, що ти повершив — і тебе не виберуть на академіка — ти помреш у своїй хаті — але ми тебе не забудемо! — компресор скінчили збирати? — Браття, нам пишуть, ніхто в Союзі не робить таких компресорів — і хоч би який цуцик гавкнув у газеті.— Дощик,— але мітинга одкриваю— товариші, наша культбриґада повернулася з села,— повстаньте гнані і голодні, пролетарі усіх країн — їздили робочі, культробітники, окрестра, пролетарський поет і. так далі, — в'їздили в хутори, виїздили з колгоспів — дядьки накидали три підводи ікон,— возили бабів автом у зразкові колгоспи,— виявили, як живуть люди, чи штемпелюють дітей, чи сплять по сорок душ під однією ковдрою.— Товаришу дядько, ваше слово — тільки не розвозьте плужанської лірики,— кажіть просто і прямо, що бачили,— виявляйте, чи були заскоки,— повстаньте гнані і голодні,— тепер, товариші, я скажу. Ви пам'ятаєте, як ми робили на бельгійців? Як горіли свічки, як пропадав газ. Як коксувальним вугіллям топили паровики. Як виганяли на вулицю з вовчим білетом за те, що читав Маркса. Як видавали двадцять п'ять рублів за одрізану дротом руку, як видавали двадцять п'ять рублів за одрізану дротом ногу.

Товариші! ми будували новий електричний цех. Ми топимо штибом, товариші. Із шлаку ми робимо цеглу. Ми збудували нову повітродувку і вона йде в нас на газу, товариші.

Но, товариші, не електричний цех ми збудували. Не повітродувку ми поставили. Не нову домну ми пускаємо післязавтра, а старе бельгійське барахло розвалюємо. Ми збудували нових людей. Ми поставили нову історію. Ми пускаємо в хід нове життя, товариші. Кому не цікаво, вийди геть. Товариші, ви підняли ваші чорні руки. Не опускайте їх, у ваших чорних руках ніжна доля всіх людей світу. Ви отці нового світу — не упустіть дитя — воно в ваших чорних руках. Товариші, я закриваю мітинг;— ні, ще про римську папу, вилазь із доповіддю, хто там! — Товариші, папа римський є головний римсько-католицький зверхнійно цікавиться православними церквами з недавнього часу,— саме чогось тоді, коли в нас пущено всі шківи, коли ми повертаємо життя, коли ми двигонули вперед.— Повстаньте гнані і голодні! — Хто за? — Учасникам культбригади зібратися о дванадцятій годині ночі в клюбі для звіту.— Не спали шість діб — не поспиш іще й сьогодні,— на завтра звільняю на день від роботи — одіспиш за все.— Диктую, стукай відповідь силікаттрестові! — Де мій чоловік, поїхав у колгосп і досі нема, де ви діли мого чоловіка, що я довіку сама спатиму,— все одно не вийду подай сюди мого чоловіка.

Гай Сергійович Шайба вийшов з-за столу і підійшов до баби.

— Листа послали, но людина не янгол і не може ввесь вік спати з однією бабою — якщо не вернеться, то з міліцією його тягти не будемо. Гай Сергійович Шайба бабу поцілував дружньо, повернув за плечі і вона вже була за дверима.— Що тобі, жінко? — Навіщо ти сюди притягла пацана? — Чи ти повернешся колись додому, чоловіче, третій день спиш на столі в завкомі! — Завтра в обід може прийду, наготуй мені цинкований таз помитись.— Одпливай додому, нема коли — до силікаттресту — у відповідь на вашого листа, сповіщаємо.— Що тобі, пацан — пояса? — На тобі пояс, грайся, но тільки тікай додому.— Пацан узяв,— о! це був добрий англійський пояс.

— Товарищі, сказав небавом по цьому Гай Сергійович Шайба. Часу в нас небагато — і в тижні ми знайшли п'ять день, а в п'ятирічці ми

дозволяємо собі лише чотири роки, але все ж таки, ви маєте почекати п'ять хвилин, бо насупротив мого вікна, в їдальні я нап'юсь чаю.

Як тепер, блукавши по подолах Дагестану і дійшовши горяного струменя, заллявшись потом, як градирня, як звір, він пив чай. Гарячою парою прикро промивався потужний котел його тіла — аж у кінчиках пальців, здригаючись болючою насолодою, він пив чай, склянку за склянкою, розплавлюючи зґляґлі жмути нескінченних думок, розпарюючи затужавілу шкаралущу невдоволених питань. На мить він поклав голову на руки і в ту ж мить він став під трансмісією механічного цеху.

Мов океанський пароплав, механічний цех плив в Електриду. Кожний атом цегляної підлоги просякав дрібний двигіт невидимих хвиль, що на них гойдався механічний цех. Сичали ремені з шківа на шків — і з циркулем добрий шкіпер стояв над покопирсаною малою земного валу— розміряючи пильно кругосвітну подорож валу— під ногами не було землі, він стояв над трюмом— звідти йшов таємничний двигіт.

Як маятник міряв час брус на стругальнім варстаті — вперед-назад-вперед-назад і кучерявою піною завивалась стружка в минуле, у чадну чагар перевойованих воєн, у давненезні доводи старої історії, у липучий літопис князів, королів, кошових, в десятитисячолітню костогризу людей, у смерть полотняних спантеличених смердів, у загибіль незнаних, незаписаних героїв, у те, як пилипи й лакузи скакали в гречку і вистрибували з конопель міністрами й великими воєводами.

А навколо сверещали свердла. Серед мила й без мила, не вмер Данило, болячка задавила, вони вдушувались у деталі великого мотора майбутности. Вони готували простір для свіжих лав юних болтів, нових бійців. Для нових нарізані віків у математичному факультеті револьверного варстату вони увійдуть у товщ сталевої маси — і кожен з них свою стріне гайку, прошиє її і з нею з'єднається навіки.

Аж от Гай Сергійович Шайба відчув, що він — фрез. Витвір тисячолітніх математичних зусиль темних геніїв підсвіту, він, гіперболічний і блискучий, вийшов на поверхню і в металевих верствах людства, в сталі, в залізі, в чавуні в дуплинах, у жуках окалин, у перегартованій плівці, у потяжнім ферумі, у ванадії, молібдені і мангані прорізає парадоксальну, але ясну й круглу лінію до вселюдського щастя. Фрез фрезів, він сам нарізав фрези, полегшуючи роботу майбутнім вікам. Википілий в тиглі самогарт, він сталеву вів лінію ні на мікрон праворуч, ні на мікрон ліворуч.

Важку, мов болт голову, він звів зі зхрещених рук. Мов тать, підкрався дощ і заходив по дахові дитячими пальцями. Круглими скляними іскрами дощ цілував вікно — і от дощ утік у кущі — перед Гаєм Сергійовичем Шайбою стояв пацан і плакав круглими, літніми краплями, Об добрий англійський пояс, пристібуючи батька до стільця, об застібку він порізав пальця, і палець теж заплакав круглою краплею крови.— Стривай,— сказав Гай Сергійович Шайба, і взявши пацана навколінь, став видушувати з пучки кров,— боляче на одну мить, а далі буде краще,— він із страхом дивився на пацанове обличчя. Але пацан уже задивився на пучку, як з обріїв, з ярів пальцевої шкури нове зіходило, ще кривавіше сонце. Гай Сергійович Шайба зовсім збентежився, але давив дужче і глянув увічі. Сльози висихали йому на зацікавлених очах і рот розійшовся осонням осміху.